

Erik Dahlbergh i spionuppdrag 1658.

I.

Varje forskare, som angriper problemen kring de avgörande händelserna i Karl X Gustavs krig med Danmark, ställs inför uppgiften att klargöra Erik Dahlberghs roll i sammanhanget, det må sedan gälla Frederiksoddes fall, Tågen över Lilla och Stora Bält eller belägringen och stormningen av Köpenhamn.

Dahlberghs insatser under det första danska kriget har genom senare års forskning kunnat klarläggas¹. Hans roll vid angreppet mot Danmark i augusti 1658 har emellertid ännu inte tagits upp till närmare granskning.

Enligt den gängse och vedertagna uppfattningen har Erik Dahlbergh efter Karl X Gustavs landstigning på Själland rått konungen att omedelbart storma Köpenhamn. Denne har dock mera lyssnat till sina generalers försiktigare råd och beslutat sig för att i stället börja en belägring. Så hävdar t. ex. F. F. Carlson, att konungen kom till Köpenhamn med föresatsen att genast storma, men vid åsynen av de brinnande förstäderna stannade han på Vallby backe och höll krigsråd. Dahlbergh, som några dagar tidigare undersökt verkens försvarstillstånd, besvor konungen att anbefalla stormning och lovade att med häst och vagn åka över vallen framför de anfallande. Men de flesta av befälhavarna avstyrkte i mening att hären var för svag och faran för stor, om stormningen misslyckades. Wrangel förordade ett angrepp på Kronborg, under tiden skulle hären hinna förstärkas². Även J. A. Fridericia

¹ C. Weibull, Tåget över Bält, Sc XIX. Jfr H. Villius, Erik Dahlberghs relationer om danska kriget 1657—58. Sc XXI.

² F. F. Carlson, Sveriges historia under konungarne af pfalziska huset I,

nämner, att konungen fick underrättelse om fästningsverkens dåliga skick, »og Dahlberg og andre Officerer tilbød at anføre den øjeblikkelige Storm, som oprindeligt havde været Karl Gustafs Plan. Men de øverste Befalningsmænd og vistnok navnlig Wrangel gøs tilbage derfor», fortsætter Fridericia, »og Kongen fulgte deres Advarsler. Stormen blev opgiven, Belejringen besluttet»¹.

Ännu så sent som 1948 heter det i Sveriges historia genom tiderna: »Inför åsynen av den brinnande staden lät Karl Gustav sin första plan på en omedelbar stormning falla, trots Erik Dahlberghs ivriga uppmaningar att låta stormkolonnerna gå till attack»².

Den ende som uttryckt tvivel på en punkt är Torsten Holm, som i en kort uppsats framhållit, att uppfattningen om generalernas återhållande roll och konungens eftergift för deras meningar baserar sig på notiser hos Pufendorf. Eftersom Dahlbergh försett Pufendorf med uppgifter om krigshändelserna och eftersom han var negativt inställd till Wrangel, är det enligt Holm svårt att frita Dahlbergh från misstanken att i någon mån ha färgat sin framställning till Wrangels nackdel³.

Holm, som i sin helhetssyn höll fast vid den gängse bilden av Dahlbergh,⁴ har bara berört en sida av saken och endast i förbigående. Någon djupare undersökning har varken han eller någon annan företagit. Vid en behandling av de centrala problemen om belägringen av Köpenhamn under det andra danska kriget kan man emellertid inte förbigå denna fråga. En närmare analys är motiverad.

s. 378. Stockholm 1855. Jfr 2 uppl. 1883, s. 510, där genom en haploskopi sammanhanget blivit dunkelt.

¹ J. A. Fridericia, *Adelsvældens sidste Dage*, s. 365. København 1894.

² Sveriges historia genom tiderna III, s. 54. Stockholm 1948. Jfr Sveriges historia till våra dagar VII, s. 352 f. Stockholm 1926.

³ T. Holm, Några synpunkter rörande Karl X Gustavs planläggning av det andra kriget med Danmark, HT 1925, s. 278.

⁴ Holm skriver i slutet av sin uppsats: »Dahlbergs verkliga förtjänster äro å andra sidan så stora, att de icke förminskas av insikten om att han, liksom andra, kunnat falla offer för en mänsklig svaghet». HT 1925, s. 278.

II.

Uppgifterna om att Erik Dahlbergh sökt förmå Karl X Gustav att storma Köpenhamn möter i hans bekanta dagbok. Dahlbergh omtalar här, att Wrangel den 21 juli 1658 i Middelfart berättade för honom om det företag, som planerades mot Danmark. »Och som Hans Maj:tt då gienast ärnade per force angrija Kiöpenhambn, altså åstundade Hans Maj:tt att weta dess heskaffenheet och fortification. Hade altså Hans Maj:tt befalt, jag mig dijt begifwa skulle och sökia opå alt sätt och wijs om möijeligen wore att giöra deraf een delineation». Dahlbergh berättar vidare, att han till generalguvernören i Skåne, Gustav Otto Stenbock, skulle lämna ett konungens kreditivbrev och underrätta honom om planen mot Danmark. Stenbock skulle rätta sig därefter och vara på sin vakt. Till de svenska legaterna i Köpenhamn, Sten Bielke och Peter Julius Coyet, skulle Dahlbergh likaledes lämna kreditivbrev och delge dem beslutet om angreppet¹.

Dahlbergh begav sig så iväg den 22 juli och nådde Köpenhamn den 26. Följande dag besåg han fästningen och vallarna, berättar han, och begav sig därefter till Malmö sedan han underrättat legaterna och överlämnat breven. I Köpenhamn hade han lämnat kvar två ingenjörer »att taga alt noga i ögenskijs». Sedan han i Malmö ombesörjt vad som ålåg honom begav han sig den 30 juli tillbaka till Köpenhamn. Han blev där inbjuden till förnåma danskar, hos vilka han »i några dagar öfwer alla måttan wäl och höfligh blev tracterat och mästedeels medh goda ruus måste gå till sängs». Han använde sig emellertid av morgontimmarna, och på fyra dagar hade han gjort »een temmelig godh delineation och grundritning af Kiöpenhambn²».

Vinden från Kiel till Själland visade sig nu god, och svenska flottan kunde när som helst väntas. Det var tid för Dahlbergh att bege sig av. Han blev emellertid uppehållen

¹ Erik Dahlberghs dagbok, utg. av Herman Lundström, s. 126. Uppsala 1912.

² Ibidem, s. 126 ff.

»medh dryk» av Frederik von Ahlefeldt — Dahlbergh upphöjer honom oriktigt till guvernör i Köpenhamn¹ — och av »andra förnehme officerare». »Wij gjorde oss så heela natten lustige, till dess klåckan hade slagit ett. Då ledsagade han sielf migh till stadz porten, hwilken han lätt öppna, och då drucke wij sidst opå togbryggian konungen i Danmarks skåål opå knää, hwarmed jag, enär klåckan war halfgångs tw effter midnatt, fortsatte min reesa. Männ hade man wist, hwad jag förde i hjärtatt och elliest hoos mig fördålt», skriver Dahlbergh vidare, »wisserligen hade jag fått annat härbärke»².

Dahlbergh ämnade nu fortsätta till Middelfart men fick i Nyborg besked om att den svenska flottan seglat in i Stora Bält. Han vände därför om och avgav i Korsör relation om sin förrättning. Han berättade bl. a., att Köpenhamns fästningsverk befann sig i dåligt skick, att garnisonen var fåtalig och att borgerskapet var missnöjt och militärt oövat, »in summa heela staden i ett slätt tillståndh och uthan twifwell nu uthij största consternation och räddhoga». Konungen hade vid framkomsten till Köpenhamn varit fast besluten »det per force att angripa och gienast, för än fienden kunde komma i postur, det bestorma, stödiandes sikh opå min gjorde afrijtning och relation, hwarigenom jag Hans Maij:tt försäkrade victorian». Det var nu Dahlbergh lovade att sätta sig »på een wagn och kiöra öfwer grafwen och walln inn i Kiöpenhambn medh wagn och hästar och således föra dem ann, som storma skulle». Men konungen »lät länka sig opå een annan meening» och övertalades att börja en formlig belägring av staden³.

Litterärt sett är denna skildring lika mäterligt utformad som framställningen av händelserna vid tiden för Tåget över Bält. Frågan blir, om den också ger en i stort sett riktig bild av vad som skett.

På hösten 1658 hade i Malmö en sammansvärjning bildats i syfte att bringa staden och fästet i danska händer.

¹ von Ahlefeldt utnämndes till ståthållare i den danska huvudstaden i slutet av 1661.

² Erik Dahlberghs dagbok, s. 128.

³ Ibidem, s. 129 f.

Komplotten avslöjades på våren 1659, och en rad inblandade togs i fängsligt förvar. En särskild kommissorialrätt tillsattes att leda undersökningen. Som misstänkt för delaktighet arresterades i maj Corfitz Ulfeld, som efter Roskildefreden slagit sig ner i Malmö. Hans sak togs upp på hösten 1659 och blev föremål för en särskild undersökning. Ulfeld, som drabbats av slaganfall, kunde inte själv uppträda inför rätten. Hans talan fördes av hans gemål, Leonora Christina Ulfeld.

Vid rättegången, som kan följas i de bevarade handlingarna, infordrades uppgifter från olika personer bl. a. från Erik Dahlbergh. I början av december 1659 tillställde Dahlbergh rätten en skrivelse, i vilken han häftigt angrep Corfitz Ulfeld. Han påstod t. ex., att vid ett besök, som han avlagt hos Ulfeld före krigsutbrottet i augusti 1658, hade denne uttalat sig fördömande om svenskarnas uppträdande på Fyn. De uppträdde, hade Ulfeld sagt, som om de hade med turkar och hedningar att göra¹.

I en inlaga till kommissorialrätten tog Leonora Christina sin make i försvar mot Dahlberghs beskyllningar. Hon skrädde inte på orden. Hon förklarade, att vad Dahlbergh påstått var »en optenckt oc forskammet plump hoffuit oc affuindslögn». Dahlbergh hade fått hat till henne och hennes make därför att de på hösten 1657 efter Frederiksoddes stormning tagit stadens präst i försvar, som Dahlbergh inkvarterat sig hos men behandlat illa. Grevinnan Ulfeld hade på prästens anmodan vänt sig till Wrangel, som givit Dahlbergh en uppsträckning och senare befallt honom att byta kvarter. När Dahlbergh flyttat, hade han hotat med att hämnas på Ulfeld och hans hustru².

Dahlbergh blev inte svaret skyldig. I en ny inlaga till

¹ Dahlbergh till kommissorialrätten i Malmö 8/12 1659. Kommissorialrätten i Malmö. Handlingar 1, RA.

² Leonora Christina till kommissorialrätten i Malmö 22/12 1659. Kommissorialrätten i Malmö. Handlingar 1, RA. Jfr Leonora Christina, Jammers Minde og andre selvbiografiske skildringer udg. af Johs. Brøndum-Nielsen og C. O. Bøggild-Andersen, s. 90. København 1949; C. Weibull, Tåget över Bält, Sc. XIX, s. 25.

rätten förnekade han, att han kommit med hotelser eller haft fiendskap till Ulfelds. Det kunde väl vara, att han fått en tillrättavisning av Wrangel, men han hade inte känt till, att Ulfelds haft något med saken att skaffa. Prästen i Frederiksdodde hade bönfallit honom att ta kvarter hos honom och skydda honom mot övergrepp. Till Dahlbergh personligen hade han aldrig framfört några klagomål¹.

Hårda stötar hade satts in i fäktningen mellan Dahlbergh och Leonora Christina. Kampen är av intresse inte minst därför att den låter oss se det eventuella upphovet till Dahlberghs antipati mot Wrangel. I detta sammanhang är det emellertid en annan fråga, vilken fördes på tal i skrivelserna till rätten, som tilldrar sig den största uppmärksamheten.

I sin inlaga berörde Leonora Christina Dahlberghs besök hos Ulfeld i Malmö före krigsutbrottet. Hon hade senare frågat sin man, vad Dahlbergh haft för ärende. »Suarde min Herre mig», skriver Leonora Christina, »hand haffde taget Planen aff Kiöbenhaffns Festning, den wiiste hand mig; oc sagde ieg hannem at den icke war rett; der fattedis meget der udi paa mange Steder».

I sitt svar tog Dahlbergh upp denna punkt. Han berättade, att han den 20 juli 1658 lämnat Middelfart. Som bevis för riktigheten härav bifogade han det pass Wrangel utfärdat för honom. Redan den 25 hade han varit i Malmö. »Huru ähr dett mögeligt», skrev han, »att jag i 5 dagar kunde rese denn wegenn och öfwer sådane wattn, som gemenlig förhinder gifwa pläga som gemenlig händer, och i medlertijdt tillijka förfärdiga enn planta af en sådan stor circuit som Köpenhambnn, der dock alle i mathesi förfarne mig det wittnesbörd gifwa skohle, att dertill förr 5 wekor än 5 dagar requirerades». Dahlbergh förklarade därefter, att om man lade samman restiden, nätterna då han vilade och den tid han använde till att uppvakta legaterna i Köpenhamn, så blev »till plantans förfärdigande en tijdh af 3 eller högst

¹ Dahlbergh till kommissorialrätten i Malmö 27/12 1659. Kommissorialrätten i Malmö. Handlingar 1, RA.

4 tijmar öfwer, och hade Hans May:tt aff mig en treffelig tiänare och ingenieur», tillade han ironiskt, »der jagh sådant præstera kunde».

Dahlbergh framförde i det följande ytterligare argument. Hade han gjort en ritning, skulle han dragit i betänkande att visa den för Corfitz Ulfeld, innan han begärt Stenbocks tillstånd, »och der till hwad hade jag behoff taga planta aff Kiöpenhampn, der dock sådan hos Hans Kongl. May:tt in triplo finnes och derunder ett original, hwilket Hans Kongl. May:tt aff Dannemarck anno 1649 aff en dansk ingenieur ähr dedicerat».

Dahlbergh presenterade härefter sin version av hur en ritning av Köpenhamn kom på tal vid samtalet mellan honom och Ulfeld: »Menn att hr grefwe Uhlefeldt kom till taals om Kiöpenhambs planta hände sig sååledes. Hans Excell. frågade mig lijtet tillförende som jag tog afsheidh med desse ord: Haffuer I warit i Kiöbenhambn? Jag swarade ja. Huru behagar Eder den nya fortificationen? Jag swarade: tiden hafwer icke permitterat, och dertill hafwer jag i betenkiande dem att bese till att evitera jalousie, effter många danska cavallerie mig kiänna och kann skie något annat præsumera kunna, dertill han swarade: O ney, dhe ähre icke såå argwohnhaftige, de låter wäll war man se». Ulfeld hade så bl. a. omtalat, att han väl själv hade två eller tre ritningar, »dhe äre icke så rara». Dahlbergh blev nyfiken och bad att få se dem, vilket han dock inte fick, antingen det nu berodde på att Ulfeld inte ville ge sig tid eller han hade ritningarna på annat håll.

Jämför man den dahlberghska inlagans uppgifter med dagbokens, kan man konstatera en likhet: varken inlagan eller dagboken förutsätter en avritning under Dahlberghs besök i Köpenhamn på vägen *till* Malmö. Dagboken förlägger arbetet med ritningen till det andra besöket i Köpenhamn på vägen *från* Malmö. Men ser man närmare på inlagan finner man att Dahlbergh överhuvud taget förnekar, att han gjort någon ritning av Köpenhamn. I inlagan uppger han, att snarare fem veckor än fem dagar skulle erfordras för att åstadkomma en sådan ritning, medan han i dagboken påstår,

att han på fyra dagar gjorde en tämligen god delineation och grundritning¹.

Vilka av Dahlberghs uppgifter förtjänar tilltro? Inlagan, skriven i relativt nära samband med händelserna och avgiven inför rätten, borde såtillvida äga företräde framför dagboken, tillkommen åtskilliga år senare. I slutet av inlagan bedyrar också Dahlbergh, att han hållit sig till sanningen: »Så är sanning /:sanning:/ och måtte blifwa sanning, och Hans Excell. samwethe (o: Ulfelds) wittnar emot honom, ehuru wähl oss owitterligit; een ehrlig mann säger eller skrifwer intet mehr änn hwad sandt ähr och med gott samwethe för Gud kann beståå, hwilket jag mig ock altijð underkastar».

Det ligger nära till hands att tro på denna högtidliga försäkran och förklara uppgifterna i dagboken som ett resultat av att Dahlbergh fallit offer för »en mänsklig svaghet»².

Skall man komma till klarhet på denna punkt måste man gå till annat material. Det visar sig då, att den omdebatterade ritningen verkligen gjorts. Den finns bevarad³.

¹ Även andra olikheter existerar. Enligt inlagan reser Dahlbergh den 20 juli från Middelfart och kommer den 25 till Malmö. Enligt dagboken far han den 22 och är ännu den 27 kvar i Köpenhamn. Inlagan saknar också uppgift om de två ingenjörer, som Dahlbergh i dagboken säger, att han lämnade kvar i Köpenhamn.

² Se ovan s. 2 not 4.

³ Sveriges krig, Köpenhamn 1658—60, nr 1, KrA; V. Lorenzen, Haandtegnede Kort over København 1600—1660, pl. XXII. København 1930. — Lorenzen menar (ibidem, förklarande text till pl. XXII), att den påteckning, som finnes på ritningen, ej gjorts av Dahlbergh. Handstilen är emellertid uppenbarligen Dahlberghs egen. Verbala likheter existerar därtill mellan påteckningen och dagboken.

Påteckningen:

Denne charta och afrijtning hafwer General quartermästarelieutnanten Erich Dahlbergh hembligen medh egen handt förfärdigat utj Kiöpenhambn den tijdh Hans Kongl. Maij:tt Carol Gustaff ärnade begynna det andra kriget emoot Dannemareck och ifrån Kijhl i Hollsteen

Dagboken (s. 126):

Jag skulle och reesa öfwer till Skååne och . . . låta feldtmarskalken Gustaf Otto Steenbok wetta Hans Kongl. Maij:tz intention medh befallning, han sigh derefter rätta och wäl till wara taga skulle. Jag skulle migh och i Kiöpenhambn . . . angifwa . . .

Detta blir av central betydelse. Därmed är en fast grund lagd för den fortsatta undersökningen. Det är ovedersägligt, att Dahlbergh inför kommissorialrätten lämnat medvetet falska uppgifter. Frågan blir nu, varför Dahlbergh med sådan frenesi förnekar, att han gjort en ritning hänvisande till att han varken kunnat eller haft anledning att utföra någon. Orsaken kan inte i första hand ha varit, att han velat komma åt Ulfeld, ty denne kunde inte genom Dahlberghs uttalanden komma i en väsentligt ofördelaktigare dager. Förklaringen får sökas på annat håll.

Det är därvid att märka, att det inte bara kan visas, att Dahlbergh gjort en ritning utan också konstateras, att ritningen företetts för Ulfeld. Det är ofrånkomligt, att Leonora Christinas inlaga är behäftad med tendens. Men hennes syfte, när hon för ritningen på tal, är uppenbarligen inte att komma åt Dahlbergh utan att ställa sin man i fördelaktigare dager. Detta kommer klart fram i det uttalande Ulfeld skall ha gjort efter att ha nämnt, att Dahlberghs ritning inte var riktig: »Haffde ded icke werret til Hs K. Mts (o: Karl Gustavs) Tienneste, skulle jeg icke haffue sagt ded, thi Dalberg haffuer icke forskyldt ded aff mig, att ieg skulle rette hannem i noget». Det är här, då Leonora Christina söker visa, att hennes man varit svenske konungen trogen, som tendensen sätter in och gör uppgifterna osäkra¹. Tendensen drabbar däremot inte uppgiften, att Dahlbergh företett en ritning. Vid närmare eftertanke framstår det också

honom a:o 1659 in julio afseende till feldtmarskalken och generalgouverneuren i Skååne Gustaf Otto Steenbok medh den secrete befallning honom muntligen Hans Maj:tz resolution at optäckia, att han sigh till wara taga skulle, då han tillijka hade befallningh igenom Kiöpenhamn at reesa och all lägenheet wähl i ögonskeen taga . . .

medh optäckiande af Hans Maj:tz fattade resolution . . .

. . . lembnade twenne ingenieurer . . .
qwar att taga alt noga i ögenskjñ . . .

¹ Det bör observeras, att Ulfeld redan vid den tid, då ritningen visades, börjat vända sin kapp (Jfr nedan s. 13). Det är m. a. o. osannolikt, att han i det läget skulle ha hjälpt Dahlbergh genom att påpeka, att ritningen var oriktig.

som självklart, att Leonora Christinas utsago på denna punkt inte kan vara felaktig. Det är att märka, att det är hon som tar upp frågan om ritningen vid rättegången. Den har tidigare inte varit på tal. Det är omöjligt att föreställa sig, att uppgifterna gripits ur luften, att den slagrörde Ulfelds hustru kunnat berätta, hur Dahlbergh företett en ritning i Malmö, om så inte verkligen hade skett. Det gällde ju också en hemlig ritning, som endast en begränsad krets kunde känna till. Domstolens medlemmar saknade uppenbarligen kännedom om den¹.

Det är detta, att Dahlbergh skulle ha visat Corfitz Ulfeld en ritning av Köpenhamn, som är anledningen till hans ihärdiga försvar i inlagan till kommissorialrätten. Det gällde nu inte i första hand att komma åt Ulfeld. Dahlbergh hade kommit i en tvivelaktig situation, som han måste klara sig ur. Han skulle ha företett en ritning — och syftet med denna bör inte ha varit svårt att förstå — för en person, som ställts inför rätta för att ha stått i förbindelse med rikets fiender och som till råga på allt varit misstänkt redan vid den tid, då ritningen gjorts². Vad var under sådana förhållanden naturligare, än att Dahlbergh på det starkaste sökte förneka hela historien om ritningen och bedyra, att han därvid talade sanning? Redan den omständigheten, att saken tagits upp vid rättegången, var allvarlig nog för honom. Dahlberghs chans, när han förnekade ritningen, låg i att Ulfeld inte kunde föra sin talan själv och att spionritningen endast var känd av ett fåtal. Dahlbergh tog chansen. Han hade inte något annat val.

När Dahlbergh tar till orda om ritningen i sitt svar på Leonora Christinas inlaga, skriver han inledningsvis: »I lijka

¹ Sannolikt har inte heller generalguvernören haft vetskap om den. I varje fall gör sig Dahlbergh inte samvete av att dra in Stenbock i saken. Han hänvisar i inlagan till denne: »thy hade jag tagit som omögeligit ähr plantan aff bem:te stadh, såå troor jag förr att jag denn Hans Excell. Greff Steinbock, som general gouverneur war, som det ock mehr angik, hade communicerat, hwilket icke skedt ähr, som Hans Greff. Excell: mig wähl wittnesbördd gifwa kann, föllier altså deraff, att jag denn intet haft hafwer».

² Jfr nedan s. 13.

måtto säger fru greffinnan, att herr grefwenn hade refererat henne ... att jag hade varit hoss honom och wijst een planta, som jag hade tagit aff Kiöpenhambns befästningh, och huru jag hade begärt hr grefwens correction och hwad mehra som skulle wara förelupit, etc.»

Denna uppgift är intressant. Dahlbergh skriver, att grevinnan Ulfeld uppgivit, att han begärt »hr grefwens correction». Detta är oriktigt. Leonora Christina har icke sagt något sådant. Hon uppger, att Ulfeld berättat för henne, att Dahlbergh visat en ritning av Köpenhamn, som Ulfeld påpekat inte var riktig. Han skulle inte ha sagt det, om det inte varit till svenske konungens tjänst, ty Dahlbergh »haffuer icke forskyldt ded aff mig, att ieg skulle rette hannem i noget». Leonora Christina nämmer alltså ej, att Dahlbergh av Ulfeld begärt korrigeringsritningen. Man frågar sig, varför Dahlbergh i sitt referat av Leonora Christinas påståenden skulle uppta något, som hon aldrig sagt. Är det här endast fråga om en missuppfattning från Dahlberghs sida? En annan slutsats ligger närmare. Med hans vetskap om vad som verkligen utspelat sig vid hans samtal med Ulfeld har det legat nära till hands för Dahlbergh att tolka Leonora Christinas ord så, som om hon direkt påstått, att han begärt korrigeringsritningen. Han söker gardera sig och går till motangrepp, men det sker förhastat och han avslöjar sig.

Med denna tolkning får man en naturlig förklaring till varför Dahlbergh visat Corfitz Ulfeld sin ritning. Han har begärt att få den rättad. Man kan också visa, att Dahlbergh haft orsak härtill.

Det finns två personer utom Dahlbergh själv som avgett omdömen om hans ritning. Det ena av dessa är redan anfört och härrör från Corfitz Ulfeld. Leonora Christina refererar vad hennes man sagt, att ritningen »icke war rett; der fattedis meget der udi paa mange Steder». Det andra omdömet är också kritiskt. Det möter i en källa, som visserligen är sen men som är helt oberoende av Leonora Christinas inläga. Det härrör från Terlon, franskt sändebud hos Karl X Gustav. I sina memoarer talar Terlon om »le sieur d'Albert»,

som den svenske konungen sedan länge låtit vistas i Köpenhamn. Han hade där gjort en ritning av staden, fortsätter Terlon, »mais il ne l'avoit pas fait bien exactement, comme il parut dans les suites du siège»¹.

Redan det anförda tyder starkt på att Dahlberghs ritning varit bristfällig. En jämförelse mellan den bevarade ritningen och annat samtida eller nära samtida kartmaterial belysande Köpenhamns befästningar bekräftar detta.

Den ritning av år 1649, som Dahlbergh i sin inlaga till rätten nämner att Karl X Gustav hade i sin besittning, finns bevarad. Det är en plan med projekterade befästningsarbeten. En jämförelse mellan denna och Dahlberghs ritning visar väsentliga skiljaktigheter. Bastionerna är t. ex. mindre på ritningen än på planen. Går man vidare och jämför spionritningen med bevarade ritningar från belägringen, finner man en annan olikhet. Spionritningen visar inte antydningar till förstärkningar av Vestervold, medan de andra ritningarna anger tydliga förstärkningar i form av utanverk på detta parti av fästningsvallen².

Den anförda olikheten mellan planen och ritningen har man velat förklara så, att planen uppgivits och att man fallit tillbaka på ett system med mindre bastioner. Frånvaron av utanverk vid Vestervold på Dahlberghs ritning har tolkats på annat sätt. Man har menat, att de tillkommit först efter belägringens början³.

Denna lösning är inte övertygande och blir det än mindre sedan man konstaterat, att en av ritningarna från belägringen anger den storlek på bastionerna, som planen av 1649 föreslagit⁴. En annan slutsats ligger närmare till hands. Dahlberghs ritning är på anförda punkter otillförlitlig⁵. Men

¹ Mémoires du chevalier de Terlon I, s. 151 f. Paris 1682.

² V. Lorenzen, Problemer i Københavns Historie 1600—1660 belyst ved samtidige Kort. Historiske Meddelelser om København 2 R. IV Bd, s. 55, 83 ff; Dens., Haandtegnede Kort, pl. XVIII. XXII, XXIII.

³ Lorenzen, Historiske Meddelelser 2 R. IV Bd, s. 55, 83 f. Jfr s. 87 ff.

⁴ Jfr pl. XVIII med pl. XXIII i Haandtegnede Kort.

⁵ Den 11 februari 1659 stormades Köpenhamn av svenskarna, men stormningen blev tillbakaslagen. Dahlbergh berättar, att han blivit beskylld

det räcker inte att bara konstatera detta. De anförda egenomsligheterna pekar i en bestämd riktning. Dahlbergh har synbarligen på viktiga punkter anlitat en förlaga. Denna förlaga har uppenbarligen varit en äldre ritning, som icke återgett befästningarna i Köpenhamn sådana de tedde sig vid Dahlberghs besök i staden. Det är möjligt, att Dahlbergh inte kunnat eller inte hunnit studera befästningarna med egna ögon och göra iakttagelser i terrängen. Det är också möjligt, att de »goda ruus», som han i dagboken säger att han mestadels undfägnades med, varit alltför många eller alltför goda för att tillåta något mera verksamt fältarbete. Hur som helst är det förståeligt, att Dahlbergh vände sig till Corfitz Ulfeld för att få ritningen korrigerad. Denne var såtillvida en lämplig person att vända sig till i ett sådant ärende som han kunde tänkas ha goda kunskaper om Köpenhamns befästningar, men olämplig ur den synpunkten, att han redan börjat sadla om och satsa på dansk häst.

Erik Dahlbergh handlade oklokt, när han presenterade sin ritning för Corfitz Ulfeld. På svensk sida hade man gjort allt för att hålla det förestående angreppet på Danmark hemligt. När Karl X Gustav i ett brev av den 28 juli 1658 omtalade anfallsbeslutet för Stenbock, skrev han avslutningsvis: »Dhetta alt I willen wäl mesnagera och hålla i secret och icke för någon uppenbahra ehvem det så wore, enten greff Ulefelt eller någon annan till tess wij genom Gudz bijståndh ähre komne på Zeelandh»¹.

Försiktighet hade anbefallts beträffande Ulfeld. Genom att visa sin ritning för denne kunde Dahlbergh ha äventyrat hela den svenska anfallsplanen.

för att ha tillrätt stormningen (Erik Dahlberghs dagbok, s. 132). Det har legat nära till hands för dem, som känt till den bristfälliga spionritningen, att sätta den i samband med den misslyckade stormningen. Om beskyllningen mot Dahlbergh varit befogad, kan ej med visshet avgöras på grundval av förefintligt material, men det bör observeras, att ritningen visar för svaga befästningar vid Vestervold, där huvudangreppet sättes in, när stormen går an.

¹ Karl Gustav till G. O. Stenbock 28/7 1658, RR. — Ordern förnyas 2/8.

III.

Dagbokens uppgift, att Dahlbergh i Köpenhamn gjort en ritning är riktig. Hur förhåller det sig då med dagbokens övriga upplysningar i sammanhanget? För att rätt förstå dessa måste den situation de tillkommit i och bakgrunden till dem närmare klargöras. Det kan ske genom ett studium av en relation, som Dahlbergh författat och som behandlar händelser i samband med anfallet mot Danmark i augusti 1658.

Relationen som är oavslutad föreligger dels i koncept av Dahlbergh själv, dels i utskrift av annan hand¹. Rubriken lyder: »Beschreibung wass sich bey d. königlichen schwedischen Armee bey dem kurtzen Frieden undt nachgehendes in dem andern Kriegh in Dennemarken zugetragen».

Relationen låter sig inte exakt datera. Terminus post är 1664, då Stenbock frånträdde generalguvernementsämbetet i Skåne. I texten möter nämligen orden: »der dahmahlige Generalgouverneur in Schonen H: Feltmarschall Gustaf Otto Steinbok». Terminus ante är 1681. Relationen är försedd med påteckningen »Nr 26» och korresponderar med motsvarande nummer i den förteckning över handlingar till krigshistorien, som Dahlbergh den 2 maj 1681 på kunglig befallning skickade till Pufendorf för att användas av denne i hans stora verk om Karl X Gustav².

Det heter i relationen, att konungen vid ankomsten till Köpenhamn var besluten att storma »noch selbige Nacht». Order utgick till infanterigeneralerna, »insonderheit Graff Jacob de la Gardie undt Graff Gustaf Oxenstern», och platsen där stormen skulle gå an bestämdes. »Weill aber dieses eine Sache vom grossem Hazard undt Consequence war», fortsätter Dahlbergh, »als wardt gleichwohl bey Ankunfft des H: Reichs Admiraln . . . Kriegsraht gehalten undt ungefehr eine Stunde darüber deliberiret, da dan nach vielen Discoursen, in welche d. König den Sturm wolte praevaliren lassen, der-

¹ Krigshistoriska handlingar XIV:1, Danska kriget 1657—60, RA.

² Jfr H. Villius, Erik Dahlberghs relationer om danska kriget 1657—58, Sc. XXI, s. 91 ff.

selbe dennoch nicht vor practicabl gehalten wart in Ansehung der unbeqwemen Situation, wardt alsoo auf eine reale Belagerung concludiret».

Om det uppdrag Dahlbergh fick strax före krigsutbrottet heter det i relationen blott, att han »aufs schleunigste» sändes över Köpenhamn till Malmö för att underrätta Stenbock om konungens avsikt att anfalla Danmark. Men det är att märka, att dessa uppgifter möter i en första version av relationen. Denna har i själva verket genomgått ändringar, vilka är av intresse.

Konceptet, som i likhet med renskriften slutar mitt i en mening, där belägringens början behandlas, är skrivet med brunt bläck och innehåller ett flertal ändringar gjorda med samma bläck och i samband med nedskrivandet. Men därjämte finns några senare gjorda tillägg med svart bläck. Av dessa ingår ett par — t. ex. att Dahlbergh också fick order att rekognoscera i Köpenhamn — i den löpande texten i renskriften, medan andra — t. ex. att Dahlbergh också skulle underrätta legaterna om anfallsbeslutet — även i renskriften har karaktär av tillägg. Tilläggen måste ha gjorts i två etapper, mellan vilka renskriften tillkommit¹.

Dahlbergh har tydligen gått tillväga på följande sätt. Han har först skrivit en fullständig relation, som han senare

¹ Det avsnitt i relationen, där tilläggen med svart bläck gjorts, lyder (tilläggen med kursiv):

»Auf das der damahlige Generalgouverneur in Schonen, H: Feldmarschall Gustaf Otto Steinbok, *wie auch die Herren Legaten in Kopenhagen* bey so bewanten Sachen auch zeitlich da von advertiret sein möchten als wardt *in dieser wichtigen Sache* d: Gen: quartirm: Dahlbergh aufs schleunigste über Kopenhagen nach Malmö *per posto* abgefertiget umb ihm (ändrat till *ihnen*) *samtlich* des Königs Intention zu hinterbringen, auff das ehr (struket och ersatt med *dieselbe*) umb so viel desto besser versehen und in acht nehmen könnten, *der auch zugleich Ordre hatte Copenhagen wohl zu recognosciren*».

I renskriften har blott tilläggen »in dieser wichtigen Sache» och »der auch zugleich Ordre hatte Copenhagen wohl zu recognosciren» inarbetats i den löpande texten. De övriga har också i renskriften karaktär av tillägg. Detta visar, att tilläggen i konceptet gjorts i två etapper. De i renskriften inarbetade tilläggen har gjorts först, varefter renskriften skett. Därefter har de övriga gjorts och då måst ta form av tillägg även i renskriften.

velat omarbета. Han har gjort ett par tillägg men funnit att vissa ändringar var alltför omfattande för att införas i konceptet, och han har då låtit avskilja de ark, som inte kunde komma ifråga och lämnat det defekta manuset till renskrift möjligen i tanke att använda renskriften som andra koncept. Han har sedan gjort nya tillägg i det ursprungliga konceptet och låtit renskrivaren införa dessa i sin text. Men sedan har han funnit, att inte heller den nya versionen dög. Han har då uppgivit att fortsätta på den inslagna vägen och lämnat allt det dittills skrivna därhän.

Har då arbetet avstannat härmed? Någon annan version av Dahlberghs relation än den här behandlade är inte känd. En sådan torde dock ha existerat. Pufendorf har fått en relation om andra danska kriget av Dahlbergh. Den defekta relationen, som nu finns i behåll, kan dock inte gärna ha skickats. Härtill kommer en annan faktor. Pufendorf meddelar inte bara uppgifter, som återfinnes i den bevarade relationen i dess rättade form. Han lämnar upplysningar därutöver, som otvetydigt härrör från Dahlbergh och som omnämnes i hans dagbok.

Pufendorf berättar, att Dahlbergh tagit reda på fästningsverkens dåliga tillstånd i Köpenhamn. »Auf selbiger Reise hatte sich Dahlbergh des elenden Zustandes der Bevestigungswerke zu Koppenhagen erkundiget», skriver Pufendorf, »und konten alle erfahrne leichtlich ersehen, dass man im ersten Angriffe durch dieselben hätte brechen können, wenn dieser Anschlag durch anderer Practiquen nicht wäre zu nichte gemacht worden»¹. Längre fram heter det hos Pufendorf, att Köpenhamn »nur mit einem niedrigen und ausgetrockneten Graben umgeben war, und an etlichen Orten einen so zerrissenen Wall hatte, dass man mit Wägen darüber fahren konte». Konungen nödgades dock på generalernas inrådan inställa den planerade stormningen².

De anförda uppgifterna, som saknas i relationen, har

¹ S. Pufendorf, Sieben Bücher von denen Thaten Carl Gustavs, s. 458. Nürnberg 1697.

² Ibidem, s. 527 f.

nära anknytning till dagboken. Det heter också hos Pufendorf, att Dahlbergh gav Bielke order att stanna i Köpenhamn men Coyet befallning att bege sig till konungen¹. Denna uppgift om legaterna finns i dagboken men saknas i relationen, där det blott uppges, att Dahlbergh skulle omtala det förestående anfallet för dem.

Förklaringen till dessa förhållanden kan knappast vara mera än en. Pufendorf har fått en relation, som innehållit uppgifter om Dahlbergh utöver dem, som återfinnes i den bevarade. Denna nya version, som Pufendorf utnyttjat, har gått förlorad eller är i varje fall inte känd.

Vissa förhållanden kan nu konstateras. Tilläggen i relationen har det draget gemensamt, att de alla rör Dahlbergh själv och ökar hans insatser. Ingen tvekan kan råda, att han gjort dem i det bestämda syftet att höja glansen kring sin egen person. Av allt att döma har de tillkommit i den situation, då Dahlbergh fick befallning att insända sitt krigshistoriska material till Pufendorf för att användas av denne. Det var i detta läge opportunt för Dahlbergh att framhålla sina stora insatser. Vi vet att han starkt understrukt dem i relationer om första danska kriget, vilka han skickat till rikshistoriografen².

Steg för steg kan man följa, hur Dahlbergh förbättrat texten i relationen till sin förmån. Först kommer uppgiften, att han skulle rekognoscera i Köpenhamn, därefter att han inte bara skulle meddela Stenbock utan även legaterna konungens anfallsbeslut. Slutligen utformas uppgiften om rekognosceringen därhän, att Dahlbergh konstaterade fästningsverkens dåliga skick. Alla erfarna kunde förstå, att man vid första angreppet kunde bryta igenom vallen. Men anslaget omintetgjordes. Konungen råddes av generalerna att avstå från en stormning. I detta sammanhang har uppenbarligen den närmast motstridande uppgiften i den ursprungliga versionen utmönstrats, att stormningen uppgavs på grund av »die unbeqweme Situation».

¹ S. Pufendorf, *Sieben Bücher von denen Thaten Carl Gustavs*, s. 458. Nürnberg 1697.

² Villius, *Sc. XXI*, s. 98 f., 104 ff.

Dagbokens skildring kan nu ses i sitt rätta sammanhang. Genom tilläggen har relationens framställning närmast sig dagbokens. Men även i sin slutgiltiga form skiljer sig relationen från dagboken på en väsentlig punkt: ritningen av Köpenhamn nämnes inte med ett ord i relationen. Försiktigheten har bjudit Dahlbergh att förtiga den. I dagboken har han emellertid uppehållit sig utförligt vid ritningen. Men också här är han på sin vakt. Arbetet med ritningen har Dahlbergh i dagboken förlagt till sitt andra besök i Köpenhamn på vägen från Malmö. Syftet är klart. Dahlbergh har härmed velat undanröja all misstanke, att han visat Ulfeld ritningen¹.

I dagboken har också skildringen utformats litterärt. Avritningen har placerats in i ett dramatiskt sammanhang. När vinden bar från Kiel till Själland och svenska flottan när som helst kunde väntas, ville Dahlbergh bege sig åstad men blev kvarhållen i ett dryckeslag. I grevens tid slapp han ur Köpenhamn med den dyrbara frukten av sitt spionuppdrag drickande danske konungens skål utanför stadsporten tillsammans med »guvernören» Frederik von Ahlefeldt.

Av speciellt intresse är Dahlberghs skildring av hur han presenterade ritningen för konungen och besvor honom att storma Köpenhamn och hur konungen sedan blev avrådd och lät övertala sig att i stället börja en belägring. Denna skildring visar slående likheter med den tidigare framställningen i dagboken av vad som hände i Dalum kloster, när Dahlbergh avgav rapport över issituationen i Stora Bält². En enda till synes väsentlig olikhet finnes. Tidigare hade konungen följt Dahlberghs råd, nu gjorde han det inte. Men det är inte detta som är av vikt vid jämförelsen. Olikheten betingas av att utgången i det första fallet blev lycklig, i det

¹ Uppgiften om de två ingenjörer Dahlbergh lämnat i Köpenhamn (jfr ovan s. 3, 8 not 1) lämpade sig inte i inlagan men passade i dagboken. Uppgiften gjorde det mera sannolikt, att Dahlbergh kunnat utföra en tämligen god ritning på den korta tid, som stod till hans förfogande, en tid, som enligt hans inlaga till rätten omöjlig räckt till.

² Erik Dahlberghs dagbok, s. 129.

andra inte. Det betydelsefulla är, att Dahlbergh i båda fallen är huvudpersonen, på vilken egentligen allt beror. I båda fallen ger han en relation om sin förrättning, i båda fallen är konungen beredd att följa hans mening, i båda fallen går allt väl, om denna mening följs.

Men likheterna inskränker sig inte härtill. Liksom tidigare i Dalum avrådes nu konungen från att följa Dahlberghs råd av personer i sin omgivning, i båda fallen är det främst Wrangel som åsyftas. Men Dahlbergh kan försäkra konungen om framgång och lovar att ställa sig i spetsen för armén och föra den över, i det ena fallet över isen i Stora Bält, i det andra över fästningsvallen runt Köpenhamn.

De anförda likheterna kan räcka. Vad Dahlbergh djupast sett vill visa är att han, den ofrälse officeren, genom sin egen förmåga kommit så långt, att han får ge konungen råd. De mäktiga rådgivarna i dennes omgivning, högaristokratien, känner detta som ett intrång på sitt område och motarbetar honom. Men Dahlbergh som i motsats till dessa undersökt, hur det verkligen förhåller sig, står frimodigt vid sin mening i fast förvisning om vad som är riktigt och bör göras.

Vad Dahlbergh här åstadkommit är ingenting annat än en enkel schablon, där redan bilden av konungen som ett nästan hjälplöst offer för påverkan från andra är ägnad att väcka de starkaste tvivel¹.

IV.

I den historiska litteraturen har Erik Dahlbergh tilldelats en betydelsefull roll vid utbrottet av det andra danska

¹ När Dahlbergh omtalar fästningsverkens dåliga tillstånd, nämner han, att vallarna inte var »uthij någon perfection», men när han strax efteråt kommer till början av den »blodige och fatale belägringen», talar han om fiendens kanoner, »planterade bakom starka wallar och muhrar» (Erik Dahlberghs dagbok, s. 129 f). Hur vallen så snabbt blivit stark, är svårt att förstå. Dahlbergh har uppenbarligen tillrättalagt uppgifterna för de olika situationerna. När han skildrade, hur han besvor konungen att storma, passade det att framställa fästningsverken som svaga. Men belägringen, som han motsatt sig, ville han skildra i mörka färger. Han beskrev svenskarnas svårigheter. Här passade det bättre, att försvarsverken var i gott skick.

kriget 1658. Med utgångspunkt från hans dagbok har man hävdats, att Dahlbergh efter Karl X Gustavs landstigning på Själland besvurit konungen att storma Köpenhamn under hänvisning till fästningsverkens dåliga skick, som han utspionerat vid ett besök i staden. Dahlbergh skall ha lovat att med häst och vagn åka över fästningsvallen i spetsen för de anfallande, men generalerna skall ha avrått konungen och övertalat honom att börja en belägring.

Med Dahlberghs insatser vid detta tillfälle är den ritning nära förknippad, som han i dagboken uppger, att han utfört i Köpenhamn och sedan presenterat Karl X Gustav. Vid en närmare granskning av problemet om Dahlberghs roll kan man inte förbigå ritningen. Undersökningen måste tvärtom koncentreras till denna.

Det kan konstateras, att Dahlbergh före utbrottet av det andra danska kriget i hemlighet utförde en ritning av Köpenhamns befästningar. Från Köpenhamn begav han sig till Malmö. Han visade där ritningen för Corfitz Ulfeld. Anledningen var, att han önskade få den korrigerad. Ritningen var nämligen bristfällig, och Ulfeld var en person, som kunde tänkas väl känna Köpenhamns befästningar.

När spionritningen fördes på tal vid den rättegång, som på hösten 1659 fördes mot Corfitz Ulfeld, kom Dahlbergh i en farlig situation. Ulfeld hade ställts inför rätta för att ha stått i förbindelse med danskarna och hade varit misstänkt redan när Dahlbergh föredatte ritningen för honom. Dahlbergh valde att blankt förneka inte bara att han visat Ulfeld en ritning av Köpenhamn utan att han överhuvud taget utfört någon sådan.

I en senare tillkommen relation, i vilken händelserna vid utbrottet av det andra danska kriget behandlades, avstod Dahlbergh av försiktighetsskäl från att nämna något om sin ritning. Genom ett flertal tillägg förbättrade han emellertid avsevärt relationens text till sin förmån. Detta skedde i samband med att han fått befallning att insända krigshistoriskt material till Samuel Pufendorf för att användas av denne i hans stora verk om Karl X Gustav.

Dahlbergh insåg emellertid, att ritningen kunde användas för att öka glansen kring hans egen person blott de för honom föga smickrande fakta, att ritningen varit bristfällig och visats för Ulfeld, på något sätt fördoldes. Han vågade försöket i sin dagbok. Han förklarade, att han gjort en tämligen god ritning, och arbetet med den förlade han till sitt andra besök i Köpenhamn, varigenom det blev omöjligt att han kunnat förete den för Corfitz Ulfeld i Malmö. Samtidigt utformade han sin skildring litterärt. Ritningen insattes i ett dramatiskt sammanhang. Med utgångspunkt från den tidigare framställningen i dagboken, hur han avlagt rapport om isen i Stora Bält, fabricerade han sedan en redogörelse för hur han presenterat ritningen för konungen och besvurit denne att storma Köpenhamn under hänvisning till fästningsverkens dåliga tillstånd.

Därmed hade Erik Dahlbergh avlägsnat sig både från verkligheten och från den skiftande bild av denna han i olika sammanhang tidigare tecknat. Sanningskravet vek definitivt för omsorgen om den egna personen.

Hans Villius.